

BARBARA JOHNSON

Filológia: mi forog kockán?

A kísérletet, hogy tisztázzam, mi forog kockán a filológia irodalomtudományban betöltött szerepéről szóló vitákban, azzal kezdem, hogy két vitairathoz fordulok, amelyek egyike William Arrowsmithé, a másik Paul de Mané; az egyik támadás a filológia ellen, a másik védőbeszéd a filológiához való visszatérés mellett. Úgy szemléltetem a két elméleti pozíciót, hogy egy irodalmi szöveghez fordulok.

Arrowsmith úgy fogalmazza meg támadását a filológusok ellen, hogy bemutatja Nietzschének a klasszikus szerzőkről és a klasszika-filológusokról szóló írásait. Gyakran elfelejtik, hogy Nietzsche klasszika-filológusként és filológusként kezdte – és csakugyan ez az az oldala Nietzschének, amellyel de Man is rokonságot vállal esszéjében. Arrowsmith akkor teszi leginkább polemikus megjegyzéseit, amikor azt a támadást tárgyalja, amely *A tragédia születését* érte Wilamowitz részéről:

A klasszika-filológusok természetesen egyhangúlag hittek abban, hogy Wilamowitznak volt igaza, aki számos ténybeli tévedésen kapta Nietzschét. De ami azt illeti, Wilamowitz egyik érve sem cáfolja vagy rendíti meg igazán Nietzsche értekezését; ami pedig azt a képzetet illeti – és ez különösképpen kedves a filológusoknak –, hogy egy értekezés [...] csak annyira jó, amennyire a szerző filológiai szaktudása, nyilvánvalóan téveszme. Habár szigorú érvek és bizonyítékok egész láncolata lehet lényeges a szigorú filológiai munka (amilyen például egy színdarab datálása) számára, egy olyan értekezést, mint a Nietzschéé, ezt a nagyszabású, intuitív, esztétikai betekintést, amely végső soron az esztétikai tapasztalatra vonatkozik, nem lehet azzal megbuktatni, hogy bemutatják a ténybeli tévedéseket az érvelésben. Azt gondolni, hogy ez így lehetséges, az a fajta durva kategória-hiba, amelyre a filológusok, amennyiben elsősorban technikai szakemberek – hivatásuknál fogva hajlamosak. De ennek

a naiv hitnek a klasszika-filológiára gyakorolt hatása nem szerencsés. Nemcsak a módszert erőltették addig a pontig, ahol végül kezdi meghíúsítani a gondolatokat és a komplexitást, de a filológus azáltal, hogy elutasítja az irodalmi belátást mint módszertanilag bizonytalan dolgot, elvágja magát attól, hogy teljesítse saját célját és beteljesítse készségeit. Mert a filológia feltételezhetően az irodalmi megértést célozza.

Egy lábjegyzetben Arrowsmith folytatja az esztétikai intuíción és a pusztán pontosság konfliktusát az irodalmi fordítás területén:

Elvégre fontosabb dolgok is vannak a pontosságnál – például az élet. Egyedül a filológusok építhették be saját jellegzetes szakmai előnyüket – a pontosságot – a fordítás elméletébe. A fordítás filológiai szemlélete pedig megmaradt, de nem azért, mert a józan ész szerint való, hanem azért, mert a filológusok saját elméletük rendőreinek kiáltották ki magukat. A specializáció korszakában a specialista rendszerint elijeszti az amatőröket. De a szakszerűségnek az a győzelme nem jelenti feltétlenül az intelligencia vagy az igazság győzelmét.¹

A pontosság és az igazság, az amatőr és a rendőrség közötti szembenállást tekinthetjük úgy, mint Edgar Allan Poe elbeszélése, *Az ellopott levél* cselekményének az alapját. A szigorú szakmaiságára büszke rendőrség már átkutatta a miniszter lakásának minden rejtett zugát, mégsem találta meg a levelet, amelyet a miniszter lopott el a királynőtől. Behívják Auguste Dupint, az amatőr nyomozót, aki egy szempillantás alatt megtalálja a jól látható levelet. Jacques Lacan *Az ellopott levélről* adott elemzésében Arrowsmith érveléséhez nagyon hasonló kifejezéseket használ, hogy leírja a rendőrség szűklátókörűségét Dupin intuitív ugrásaival szemben. Dupin felismeri, hogy a levél elhelyezkedése inkább a bűnözés ismétlődő logikájának a funkciója, semmint fizikai elrejtés a térben. „Átmenet történik itt – írja Lacan – az egzaktuság területéről az igazság regiszterébe.”²

¹ William ARROWSMITH, „Nietzsche on Classics and Classicists (Part II)”, *Arethusa* 2 (1963), 5–27, itt 8–10.

² Jacques LACAN, „Szeminárium *Az ellopott levélről*”, ford. GÁNGÓ Gábor = *Testes könyv II.*, szerk. KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc, Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1997, 7–39, itt 16. [A fordítást módosítottuk.]

Ily módon az egzakttság és az igazság közötti Lacan-féle szembenállás nagyon is Arrowsmith filológiai kritikájának kifejezéseit visszhangozza.

A filológia elleni álláspont megfogalmazásának ez a módja számomra egészen lenyűgözőnek tűnik. Ám az egzakttság feltehetően nem olyasvalami, amit ilyen könnyen elutasíthatunk vagy magától értendőnek vehetünk. Amíg az egzakttság a jelentéstelenség józan ész diktálta normáinak hatálya alatt áll, és amíg a rendőrség úgy hiszi, hogy amit nem találnak, azt minden bizonnyal elrejtették, addig úgy tűnik, ennek Arrowsmith és Lacan általi kritikája nem kifogásolható. De mi van, ha a szöveg nyelvére irányuló szoros figyelem *nem* állított elő értelmes vagy meghatározható jelentést? Mi van, ha a filológus nyelvre irányuló figyelme elég nagy volt ahhoz, hogy megoldhatatlan nehézségeket nyisson fel, *ellenszegüléseket* a jelentésnek vagy más, nem várt jelentéseket a szövegen belül? Ezek azok a kérdések, amelyeket Paul de Man tesz fel, miközben olyasvalamire válaszol, mint Arrowsmith esztétikai intuicionizmusa. *Visszatérés a filológiához* című esszéjében de Man azt a (kedélyesen csak „Hum 6”-ként ismert) szemináriumot írja le, amelyet Reuben Brower tartott az 1950-es években a Harvardon, és amely alakítólag hatott de Man saját olvasáselméleteire. Íme, a szemináriumra írt dolgozatok leírása de Mantól:

A hallgatók, amikor mások írásairól kezdtek írni, nem mondhattak semmit, ami nem a vizsgált szövegből származott. Nem állíthattak olyat, amit nem tudtak alátámasztani a szövegben ténylegesen megjelenő sajátos nyelvhasználattal. Más szavakkal: arra kérte őket, hogy a szövegeket szövegekként, szoroson olvassák, s ne lépjenek mindjárt át az emberi tapasztalat vagy a történelem mezejére. Sokkal szerényebb, alázatosabb kiindulópontot jelölt ki: azt a meghökkenést, amelyet az ilyen egyedi hangnembeli, fogalmazásbeli vagy figurális mozzanatok óhatatlanul létrehoznak az olyan olvasókban, akik elég figyelmesek ahhoz, hogy észrevegyék őket, s kellőképp őszinték, hogy ne rejtsek meg nem értésüket a közkeletű vélekedések azon hálója mögé, amely az irodalomoktatásban humán műveltségként ismert. [...] A pusztá olvasás ezek szerint képes bármely elméletet megelőzve oly módon átalakítani a kritikai diskurzust, amely mélyen szubverzívként tűnhet föl azok előtt, akik az

irodalom tanítását úgy gondolják el, mint a teológia, az etika, a lélektan vagy az eszmetörténet tanításának helyettesítőjét. A szoros olvasás gyakran önmaga ellenében hajtja végre ezt, mert nem tud nem reagálni azokra a nyelvi struktúrákra, amelyek rejtve tartása az irodalom tanításának többé-kevésbé titkos célja. [...] Reuben Brower „Humanities 6” kurzusának személyes tapasztalata nem különbözött annyira attól a hatástól, amelyet az elmélet gyakorolt az irodalom tanítására az elmúlt tíz-tizenöt évben. Utóbbi indítékai ugyan bizonyára forradalmibbak, a terminológiája pedig minden bizonnyal félelmetesebb volt. Csak-hogy a gyakorlatban az elmélet felé fordulás a filológiához való visszatérésként jelent meg, a nyelv azon struktúrájának tanulmányozásához, amely elsődleges az általa létrehozott jelentéshez képest.³

Tekintve, hogy az újabb viták az elméletnek a filológiával való szembeállítása felé hajlanak, elég érdekes, hogy de Man állítása szerint ami igazán radikális az elméletben, az a filológia.

Hogy szemléltessük a filológiának ebben az értelemben vett hasznát, egy másik levél irodalmi bemutatásához fordulok, egy váltságdíjat követelő néhány sorhoz, amelyet Bigger Thomas küld Mr. Daltonnak, a munkáltatójának Richard Wright *Meghajszolt vad* című művében. Bigger véletlenül megölte Dalton lányát, és a felelősséget a kommunistákra akarja hárítani. Ezért aztán úgy írja alá a levelet, hogy *Vörös*. A néhány sor így kezdődik: „A leányuk nálunk van. [...] Nincs semmi baja [...]” Aztán a lány és a pénz cseréjét részletező utasításokkal folytatódik, majd azzal végződik, hogy „[h]a az egyik ablakban háromszor látja felvillanni a fényt, dobja a dobozt a hóra, és hajtson tovább. Tegye, amit ez a levél/betű mond.”⁴ Miután a levélke *Vörösként* van aláírva, senki sem gyanúsítja Biggert azzal, hogy ő a szerzője. A rendőrséget itt is elvakítja a prekoncepció. Éppen egy filológus kellene ahhoz, hogy helyesen olvashassák a levelet, és kinyomozhassák a szerzőségét: a mondat

³ Paul DE MAN, „Visszatérés a filológiához”, ford. GYURIS Norbert, *Filológiai Közöny* 2002/1–2., 12–16, itt 14–15. [A fordítást módosítottuk.]

⁴ Vö. Richard WRIGHT, *Meghajszolt vad*, ford. SZINNAI Tivadar, Dante, Budapest, 1941, 236. [A fordítást módosítottam. A magyar fordítás az utolsó mondatot – „Do what the letter say” – nem tartalmazza. A mondat az igealak használatából következően árulkodik a szerző etnikai-kulturális hovatartozásáról. – A ford.]

(„Do what this letter say” [„Tegye, amit ez a levél/betű mond”]) jelzi, hogy a szerző fekete és nem vörös. Ha inkább egy *elváráson* („közkeletű vélekedések hálóján”) keresztül – és nem a szöveg nyelvével számot vetve – olvasunk, az vaksághoz vezet.

Világos, hogy ami kockán forog, az az olvasás természete; filológiaiak vagy nem filológiaiak lenni – nem ez itt a kérdés, hanem az, hogy miként olvassunk úgy, hogy áttörjük a jelentés előre kialakított képzeteit, hogy számot vethessünk a nem várt mássággal – hogy megtudjunk valamit, amit még nem tudunk –, és hogy számot vethessünk a másikkal. Nem könnyű erre válaszolni, amikor az irodalom azt mondja, „[t]egye, amit ez a levél/betű mond”. Hogy ez nagyobb közelséget vagy éppen nagyobb távolságot, ugrást vagy vánszorgást jelent-e, ennek tudása *maga* is nagymértékben a kihívás része lehet. Az olvasás aktusának természetére vonatkozó kérdés az, amelyet a filológia vagy megvilágít, vagy elfojt.

Fordította Danyi Gábor